

Idrottsämnet som samhällsspegel

En tentativ komparation av idrottsundervisningen i Europa och USA under 1900-talets andra hälft¹

Björn Sandahl

Gymnastik- och idrottshögskolan

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org (ISSN 1652-7224) 2005-10-19

Copyright © Björn Sandahl 2005. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

1. Inledning

Det skolämne som idag benämns ”Idrott och hälsa” har under 1900-talets andra hälft genomgått stora förändringar. I Sverige präglades de fysiska övningarna länge av det linggymnastiska arvet. Linggymnastiken, Sveriges bidrag till idrottshistorien, var fram till mitten på 1900-talet den dominerande kroppsövningsformen i landet. Gymnastiska centralinstitutet var navet i denna kroppsövningsform som inriktade sig främst på skolungdomen genom den pedagogiska grenen i linggymnastiken. GCI var också till denna tid den enda utbildningsanstalten för gymnastiklärare i landet.²

Vid mitten av 1900-talet inträffade dock stora förändringar gällande kroppsövningarna i skolan. Utvecklingen karaktäriserades av att linggymnastiken kom att få ge plats för idrotten. Flera parallella processer orsakade denna omdaning. Linggymnastiken visade från 1930-talet och framåt allt större tendenser till inre upplösning. Dels kom lingianernas egen ideologi att falla samman, främst på grund av den fysiologiska vetenskapens framsteg, dels kom reformeringen av GCI att medföra att det lingianska systemet söndrades; militärgymnastiken och sjukgymnastiken lämnade institutet. Kvar blev den pedagogiska grenen, vilket rimmade illa med lingianernas helhetstanke.³

1 Denna text består av en omarbetning av delar av den nyligen utkomna doktorsavhandlingen *Ett ämne för alla? – Normer och praktik i grundskolans idrottsundervisning*. Se: Sandahl, Björn, *Ett ämne för alla? – Normer och praktik i grundskolans idrottsundervisning*, Stockholm (2005).

2 Se: Lindroth, Jan, *Ling – från storhet till upplösning*, Stockholm (2004) och Lundqvist-Wanneberg, Pia, *Kroppens medborgarfostran*, Stockholm (2004) och Lindroth, Jan, *Gymnastik med lek och idrott*, Stockholm (1993).

3 Se: Lindroth (2004).

Dessa interna förändringar hade dock troligen mindre betydelse i relation till de yttre förändringar som skedde i samhället under denna period. Linggymnastiken var ett arv från 1800-talets nationalistiska strömningar och illa anpassad för det kapitalistiska och individualistiska samhället som växte fram efter andra världskriget. En annan förklaring kan sökas i relationen mellan idrott och gymnastik. Idrotten var länge en ganska marginaliserad företeelse, en engelsk import, som inte vann större insteg i Sverige. Men från 1920-talet och framåt kom idrotten alltmer att likna en massrörelse: en intensiv föreningsbildning inleddes och stora skaror strömmade till idrottsrörelsen, ledd av Riksidrottsförbundet.

Linggymnastiken kom aldrig att bli en massrörelse. Den skapades ”ovanifrån” och var beroende av utbildningen på GCI och gymnastiklärarna i skolsystemet. Den attraherade aldrig något bredare folkligt stöd. Idrotten var det rakt motsatta. Den skapades ”underifrån” genom individuella initiativ. Idrottsrörelsens framgångar fick på sikt stor betydelse då den hotade linggymnastikens hegemoni. Trots att de senare gjorde sitt bästa för att motarbeta idrotten medförde dock utvecklingen på sikt att skolans fysiska övningar inte kunde ignorera denna nya framväxande rörelse.

Mitten på 1900-talet är en vändpunkt i detta hänseende. Vid denna tid bröts linggymnastikens dominans i skolsystemet, vilket tydligt visas av läroplanernas skrivning; samtidigt blev idrotten en del av utbildningen på GCI. Idrottsrörelsen hade också från 1950-talet blivit en ungdomsrörelse på allvar, något som fick stor betydelse för skolans kroppsövningar. Både lärare och elever kom att ta med sig sina fritidsintressen in i skolan, vilket gjorde att de populära idrotterna inom svenskt föreningsliv också kom att få stort utrymme i skolan. Ett flertal undersökningar har konstaterat i synnerhet bollsporternas stora inflytande inom skolidrotten från 1960-talet och därefter. Gymnastiken har däremot fört en alltmer tynande tillvaro.⁴

Den fråga som här infinner sig gäller i vilken mån Sverige utgör ett unikum med avseende på skolidrottens organisation och innehåll. Har de inhemska förutsättningarna skapat en skolidrott totalt olik omvärldens, eller är utvecklingen ett led i en likformad utveckling över ett större geografiskt område? Dessa frågor efterlyser en jämförelse av svensk skolidrott med omvärldens. Här finns flera faktorer att ta fasta på: idrottsämnetts innehåll under 1900-talets andra hälft, hur stort statsmaktens inflytande varit över undervisningen, liksom exempelvis den frivilliga idrottens organisation och eventuella inflytande över undervisningen. Syftet med denna text är att göra en tentativ jämförelse mellan Sverige och några omgivande länder för att sätta in den svenska situationen i ett större sammanhang.

2. Utgångspunkter och avgränsningar

Att genomföra en internationell jämförelse är knappast en problemfri uppgift. Svårigheterna handlar huvudsakligen om hur skolsystemens organisation i olika länder har påverkat idrottsundervisningens utseende. Ett exempel på detta är USA där ett väl utvecklat nätverk av idrottsföreningar, den svenska modellen, saknas. Detta har lett till att universitetsidrotten har fått en helt annan ställning i Amerika jämfört med i Sverige med tydliga drag av professionalism. Vidare har skoltävlingar, både inom och mellan skolor, varit mycket van-

⁴ Se: Sandahl (2005).

liga i USA vilket inte varit fallet i Sverige annat än möjligtvis lokalt. Ett annat problem är hur kontrollen över skolan reglerats. Tyskland, exempelvis, är en federal stat där lagstiftningen skiljt sig åt från delstat till delstat.⁵ Detta gäller även USA.

Det är därför svårt dels att presentera en sammanhängande bild av idrottsundervisningen i dessa länder, dels att jämföra utvecklingen med den svenska. Vidare blir jämförelsen till stor del beroende av vilken forskning som faktiskt existerar. Forskningsläget är varierande för olika länder. Dessutom har olika infallsvinklar använts vilket i sin tur försvårar jämförelser. Författarens språkkunskaper är i detta sammanhang också en faktor. I detta fall har materialet inskränkt sig till svensk-, dansk- och engelskspråkig forskning, med menliga konsekvenser för slutresultatet som följd. Den följande jämförelsen kan därför ses dels som ett försök att kasta mer ljus över de svenska förhållandena, dels ett test av se hur långt man, utifrån de utgångspunkter och inskränkningar som existerat, kan jämföra skolidrotten i olika länder.

Svårigheterna till trots har försök till internationella jämförelser publicerats vid flera tillfällen. Den mest ambitiösa översikten sammanställdes år 2000 av de engelska forskarna Ken Hardman och Joe Marshall på uppdrag av den Internationella Olympiska Kommitén.⁶ Mer avgränsade internationella studier har också genomförts, främst i samband med skolreformerna på 1990-talet, vanligen i syfte att visa att idrottsämnet i den svenska skolan varit klart eftersatt jämfört med övriga Europa.⁷

Nedan har jämförelse i form av en litteraturstudie genomförts. Den utgör inte ett försök till allomfattande eller heltäckande analys av andra länders skolsystem. Ej heller har ambitionen varit att följa utvecklingen kronologiskt under hela undersökningsperioden. Snarare skall denna text betraktas som ett första försök att identifiera olika kännetecknande drag i olika staters idrottsundervisning under 1900-talets andra hälft jämfört med den svenska idrottsundervisningen. Generellt är detta ett område som är i stort behov av vidare och mer djupgående forskning.

En strikt avgränsning har tillämpats i valet av jämförelseobjekt. Undersökningen begränsar sig till Europa och Nordamerika. Detta motiveras på flera vis. För det första förefaller det motiverat att främst jämföra den svenska utvecklingen med samhällen med ungefär likartade klimatologiska och socioekonomiska förutsättningar. För det andra har det känts angeläget att inrikta sig på länder där det existerat ett betydande kulturutbyte med Sverige. Studien inskränker sig till följande länder: Tyskland, England, Danmark, Sovjetunionen och USA. Danmark motiveras genom sitt geografiska läge som grannland och genom de talrika kopplingar, både allmän- och idrottshistoriskt, som finns mellan Danmark och Sverige. Per-Henrik Ling var under flera år verksam i Köpenhamn och den gymnastiska utvecklingen uppvisar flera likheter med den svenska. Tyskland var under tidigt 1900-tal en inspirationskälla för Sverige på flera kulturella plan och har också en gymnastisk tradition. England är den moderna tävlingsidrottens födelse-land men har samtidigt låtit sig inspireras av Sverige gällande gymnastiken. Valet av dessa tre länder föll sig således naturligt. Än enklare var valet av de återstående två jämförelseobjekten. Världshistorien efter 1945

5 Eklund, Marita, *Samundervisning i gymnastik*, Åbo (1996), s 26-27.

6 Hardman, Ken/Marshall, Joe, *World-wide Survey of the State and Status of School Physical Education – Final Report*, Manchester (2000).

7 Ett talande exempel på detta kan finnas i Armstrong, Neil/Åstrand, Per-Olof, "Editorial", *European journal of physical education*, nr 2 (1997), s 157-159.

präglas i många stycken av den ideologiska och politiska konflikten mellan USA och Västeuropa på den ena sidan och Sovjetunionen och Östeuropa på den andra. De båda kontrahenterna kom med detta att inta en betydelsefull roll som spridare av respektive ideologisk övertygelse till omvärlden, inklusive Sverige.⁸ Därmed är också USA och Sovjetunionen naturliga val för denna undersökning.

3. Tyskland

En jämförelse med Tyskland är intressant då landet under tidigt 1900-tal tjänade som förebild för Sverige både inom kulturfären och utbildningsväsendet.⁹ Situationen i Tyskland har under andra hälften av 1900-talet präglats av händelserna under andra världskriget. Kriget orsakade dels en kollektiv skuldbörda som medfört att merparten av forskningen om idrott inriktat sig på Nazityskland¹⁰, dels en delning av den tyska staten i två separata och mycket olika statsbildningar.

Den tyska skolidrotten präglades länge av turngymnastiken, Tysklands viktigaste bidrag gällande fysiska övningar. Turngymnastiken hade en stark koppling till nationalismen och skapandet av en tysk nationalstat på 1800-talet. Den propagerade för ett brett program vilket gjorde den till ett potentiellt redskap i skolans kroppsövningar. I praktiken kom dock turngymnastiken aldrig att bli central i skolans värld.¹¹ Under tidigt 1900-tal vidareutvecklades kroppsövningarna i skolan istället mot en alltmer mekanisk gymnastik. Inspiration hämtades bland annat från den svenska Linggymnastiken. Efter det första världskriget kom denna dock alltmer att breddas och kompletteras av olika naturliga gymnastiksystem där de gymnastiska övningarna kombinerades med idrott, simning och olika utomhusaktiviteter, som friluftsliv.¹² Inspiration hämtades främst från ungdoms- och lekrörelsen. Exempelvis frigjordes en eftermiddag i veckan för sådana övningar.¹³

Det andra världskriget och den påföljande delningen av den tyska staten fick naturligtvis omfattande konsekvenser även för skolidrotten. Skolidrotten i Östtyskland skiljde sig avsevärt från sin motsvarighet i Västtyskland. I Östtyskland organiserades snart idrotten och skolidrotten efter sovjetiskt mönster.¹⁴ Idrotten blev här en del i det politiska maskineriet med syftet att skapa goda socialistiska medborgare.¹⁵ Skolans roll blev givetvis mycket betydelsefull och idrottslärarna fick, vid sidan om sin yrkesroll uppdraget som ideologiska fostrare. Frågan om idrottens ideologiska ställning i Östtyskland är dock inte helt okompli-

8 Se exempelvis Östberg, Kjell, *1968 – När allting var i rörelse*, Stockholm (2002).

9 Richardson G., *Kulturkamp och klasskamp – Ideologiska och sociala motsättningar inom svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*, Göteborg (1963), s 439. Se även Lindroth (1993), s 55.

10 Se följande artiklar om tysk idrottsforskning: Naul, Roland, "The Renaissance of the History of School Sports: Back to the Future?", *Journal of Sport History*, nr 2 (1990), s 199-213 och Krüger, Arnd, "Puzzle Solving: German Sport Historiography of the Eighties", *Journal of Sport History*, nr 2 (1990), s 261-277.

11 Lindroth (1993), s 63-66.

12 Naul, Roland/Hardman, Ken, "Sport and physical education in the two Germanies, 1945-1990", *Sport and Physical Education in Germany*, Naul, Roland/Hardman, Ken (Red.), London (2002), s 15-26.

13 Lindroth (1993), s 72-73.

14 Detta påstående är dock inte helt oomstritt då det första internatskolorna för idrott grundades redan 1952 i Östtyskland, före de sovjetiska motsvarigheterna. Se Patriksson, Göran, *Idrott, tävling, samhälle*, Örebro (1982), s 81.

15 Naul, Roland/Hardman, Ken, "Sport and physical education in the two Germanies, 1945-1990", Naul/Hardman (Red.), London (2002), s 71.

cerad. Det har av vissa forskare hävdats att den ideologiska delen av undervisningen fick en relativt underordnad betydelse i praktiken.¹⁶ Å andra sidan har flera forskare pekat på att idrotten visst inte bara tjänade som metod att hålla ungdomen borta från oönskade aktiviteter, exempelvis icke önskvärda politiska rörelser. Att idrotten tillhandahöll den bästa metoden att fostra allsidigt och harmoniskt utvecklade individer var en tanke med rötter i marxismens ideologi. Idrottens framträdande position i östblocken kunde således kopplas till ideologiska hänsyn.¹⁷ Deltagandet i skolidrott, både obligatorisk och frivillig, blev således en metod att kultivera en ”socialistisk personlighet”.¹⁸

Denna socialistiska koppling verkar dock inte ha varit ett hinder för en uttalad och målmedvetet utvecklad elitsatsning inom delar av utbildningsväsendet. Redan i tidig ålder fick varje barn genomgå talangprov och de som ansågs lämpliga skickades till särskilda idrottskolor för talangförädling. I takt med att Östtyskland alltmer sökte framgångar i internationella tävlingssammanhang kom undervisningens fokus att flyttas från fysisk fostran till tävling och prestation.¹⁹ Styrdokumenten uttalade utan omskrivningar att undervisningen skulle framhäva tävlingsmomenten.²⁰

I Västtyskland och senare i det förenade Tyskland utvecklades däremot ett idrottsliv som till stor del liknade det svenska. Den traditionella gymnastiken fick under 1960-talet lämna plats för idrotten.²¹ Idrotten utgjorde därefter huvudsak i skolsystemet till 1990-talet då en omsvängning inträffade. Som en följd av detta kom idrott att marginaliseras i skolsystemet och ersättas av ett bredare begrepp; ”rörelseutbildning” [Bewegungsausbildung].²² Likheterna med den svenska utvecklingen på normativ nivå är i detta hänseende påfallande. En direkt jämförelse mellan svenska läroplaner och styrdokumenten i Nordrhein-Westfalen från 2000 visar också på mycket stora likheter.²³

Idrottens alltmer betydelsefulla ställning i det tyska skolsystemet kan förklaras genom *Deutsche Sportbund*, bildat 1868, som från 1960-talet och framåt upplevde en stor kvantitativ tillväxt. 1989 beräknades att tjugo miljoner tyskar var aktiva i förbundet i 65 000 föreningar. 56 procent av alla medborgare mellan sex och arton års ålder var medlemmar.²⁴ Idrottsrörelsens ställning i samhället i stort fick således en avspeglning även i skolsystemet.

16 Annerstedt (1991), s 158 och Buss, Wolfgang, ”Physical Education, Teacher Training and Sport Sciences in the Early Years of the GDR – their Ideological Base and Political Function”, *The History of Physical Education and Sport from European Perspectives*, Krüger, Arnd/Trangbaek, Else (Red.), Köpenhamn (1999), s 227. Se även Ström, Lars-Inge, *Idrott och politik – Idrottsrörelsens politiska roll i Tredje riket, DDR och Förbundsrepubliken*, Stockholm (1977).

17 Naul, Roland/Hardman, Ken, ”Sport and physical education in the two Germanies, 1945-1990”, Naul/Hardman (Red.) (2002), s 71.

18 Naul, Roland/Hardman, Ken, ”Sport and physical education in the two Germanies, 1945-1990”, Naul/Hardman (Red.) (2002), s 72.

19 Naul, Roland/Hardman, Ken, ”Sport and physical education in the two Germanies, 1945-1990”, Naul/Hardman (Red.) (2002), s 61.

20 Patriksson (1982), s 81.

21 Naul, Roland/Hardman, Ken, ”Sport and physical education in the two Germanies, 1945-1990”, Naul/Hardman (Red.) (2002), s 72-73.

22 Naul, Roland, ”Physical education in schools”, Naul/Hardman (Red.) (2002), s 96.

23 Fouqué, Annette, ”Health education as a part of the P.E. curricula in Sweden and Germany (State of Northrhine-Westphalia) within the last ten years”, *Old Borders, New Borders – No Borders*, Tolleneer, J./Renson, R. (Red.), Oxford (2000), s 355-362.

24 Bretttschneider, Wolf-Dietrich/Sack, Hans-Gerhard, ”Germany“, *De Knop et al. (Red.) (1996)*, s 139 och 143. Se även Naul, Roland/Hardman, Ken, ”Sport and physical education in re-unified Germany, 1990-2000”, Naul/Hardman (Red.), London (2002), s 77-86.

Sett till de svenska förhållandena visar den (väst-)tyska skolidrottens utveckling på betydande inslag av parallellitet med den svenska. Precis som i Sverige intog gymnastiksystemen länge en dominerande ställning på skolschemat. Kollektiv, systematiserad gymnastik utgjorde det huvudsakliga ämnesinnehållet. 1920-talet var, precis som i Sverige, en brytningstid där olika former av lek och friluftsliv kom att beredas plats i undervisningen. Även idrottens ökade betydelse från 1960-talet motsvarar i allt väsentligt den svenska. En grundläggande förutsättning för dessa likheter var rimligen organisationen av det inhemska idrottslivet som både i Tyskland och Sverige präglades av ett mycket livaktigt frivilligt föreningsväsen organiserat inom ramen för ett stort centralförbund.

4. England

Om Tyskland var förebilden gällande skola och kultur var England under det tidiga 1900-talet den främsta inspirationskällan för idrotten.²⁵ Trots detta var det engelska skolsystemet länge influerat av vad som kallades "Swedish Gymnastics", med andra ord Linggymnastik.²⁶ Den svenska gymnastikens ställning var dock inte, till skillnad från situationen i hemlandet, hegemonisk utan konkurrerade bland annat med en artistisk gymnastikform kallad "German Gymnastics".²⁷ Vid mitten av 1900-talet utsattes gymnastiken dock för hård kritik i svalt av fysiologins frammarsch som vetenskap.²⁸

Som ersättning för gymnastiksystemen kom idrotten att få allt större utrymme, särskilt olika former av tävlingsidrott.²⁹ Denna utveckling fortsatte under 1960- och 1970-talen. Idrotten kom då att utgöra basen för ämnet.³⁰ Denna utveckling var dels en förändring av den allmänna tidsandan där idrotten ansågs passa bättre, dels ett framhävande av rekreativ och i viss mån tävlingsidrott, som kom att betonas allt mer i undervisningen.³¹

I fråga om valet av aktiviteter var utbudet stort: upp till ett trettiotal aktiviteter under idrottsundervisningens paraply.³² Det förefaller för övrigt att ha löpt en tydlig klassmärk genom undervisningen där denna föreföll att svara väl mot prestationsorienterade och tävlingsinriktade studenters livshållning.³³ Vidare noterades det vid denna tid att arbetarklassen, i huvudsak männen, föredrog antingen oorganiserade eller kommersialiserade aktiviteter. En konsekvens av detta var att i synnerhet fotboll, populärt som fritidsnöje och underhållning, kom att bli en av de vanligaste aktiviteterna i idrottsundervisningen i skolor belägna i arbetarområden.³⁴ Denna anpassning efter elevernas egna önskemål ansågs vara dels en konsekvens av undervisningens mål att skapa intresse för idrottsutövande efter

25 Richardson (1963), s 439 och Lindroth (1993), s 55.

26 Kirk, David et. al, *A-level Physical Education – The Reflective Performer*, Champaign, Ill. (2002), s 136.

27 Kirk (2002), s 156-158.

28 Kirk (2002), s 175.

29 Kirk (2002), s 164.

30 Kirk (2002), s 196.

31 Kirk (2002), s 190-191 och McIntosh, Peter C., *Physical Education in England*, London (1968), s 267.

32 McIntosh (1968), s 267.

33 Hendry, Leo B., "Changing Schools In a Changing Society – The Role of Physical Education", *Physical Education, Sport and Schooling*, Evans, John (Red.), Barcombe (1986), s 54-55.

34 Hargreaves, John, *Sport, Power and Culture*, Cambridge (1986), s 174-175.

skolgångens slut, dels en följd av den decentraliserade organisationsstrukturen med ett stort mått av lokalt inflytande över planerandet av undervisningen.³⁵

Denna situation bestod under större delen av 1970-talet. Under 1980-talet togs däremot flera initiativ för att förändra idrottsundervisningen. Mottagligheten för nyheter bland lärarna var dock ringa, varför dessa initiativ endast fick begränsade konsekvenser för undervisningens innehåll.³⁶ Detta ledde under 1980-talets slut till en upphettad debatt där idrottslärarkåren kritiserades för ämnets inriktning mot ”competitive team sports” och där politikererna kritiserades för att ha ignorerat behovet av statlig styrning av ämnet.³⁷ Resultatet av debatten var den första nationella läroplanen för England och Wales, National Curriculum for Physical Education, som presenterades i september 1990.³⁸ Syftet var att öka statsmaktens inflytande i de statliga skolorna.³⁹ I läroplanen fastställdes att skolans idrottsundervisning huvudsakligen skulle inriktas mot prestationsorienterad idrott, främst lagidrott.⁴⁰

Den engelska skolidrotten uppvisar flera betydande skillnader mot den svenska. Främst är det idrottens ställning och hur man sett på prestationsidrott inom ramen för den obligatoriska skolundervisningen. En orsak till idrottsundervisningens inriktning mot prestationsidrott i England kan vara den frivilliga idrottens organisation. I England saknas en samlad idrottsorganisation enligt svenskt eller tyskt mönster. Istället organiseras idrottsföreningarna grenspecifikt. Inte heller förefaller idrottsföreningarna inrikta sig mot ungdomar i betydande utsträckning. Orsakerna är främst ungdomarnas oförmåga att avlägga tillräckliga medlemsavgifter och de stora svårigheterna att externfinansiera ungdomsverksamheten.⁴¹ Konsekvensen av detta förefaller ha varit ett idrottsliv mer inriktat på elit än motion, vilket förefaller att ha smittat av sig på skolans idrottsundervisning när gymnastiksystemen försvann ur undervisningen under 1900-talets andra hälft.

En annan skillnad mellan England och Sverige var att man i England inte hade centralt formulerade anvisningar. Som nyss nämndes existerade ingen centralt formulerad läroplan förrän i början på 1990-talet. När väl gymnastiksystemen avpolletteras som huvudsakligt ämnesinnehåll verkar detta ha skett relativt snabbt och utan den tämligen långa övergångsfas som kännetecknat den svenska utvecklingen.⁴² Avsaknaden av centrala anvisningar kan ha haft betydelse i detta sammanhang.

Avslutningsvis bör Englands långa tradition av idrottsutövande ha haft betydelse i sammanhanget. Idrotten växte först fram i England inom ramen för den verksamhet som bedrevs i de så kallade Public Schools, socialt exklusiva internatskolor vanligen belägna på den engelska landsbygden.⁴³ Att idrott och tävling sedan lång tid tillbaka haft en etablerad

35 Se Hendry (1986), s 53, McIntosh (1968), s 267 och Mallalieu, Anthony/Hardman, Ken, ”Autonomy Versus Centralism: A Comparative Study of Physical Education in England and France”, *Comparative Physical Education and Sport* vol 5, Brom, Eric F. et al. (Red.), Champaign Ill. (1988).

36 Kirk (2002), s 202.

37 Kirk, David, *Defining Physical Education – The Social Construction of a School Subject in Postwar Britain*, London (1992), s 2-3.

38 Cale, Lorraine, ”Gymnastics in the physical education curriculum”, Almond, Le (Red.), *Physical Education in Schools*, London (1997), s 90.

39 Penney, Dawn/Evans, John, *Politics, policy and practice in physical education*, London (1999), s 1.

40 Kirk (2002), s 222.

41 White, Anita/Rowe, Nicholas, ”England”, De Knop et al. (Red.) (1996).

42 Se exempelvis Annerstedt (1991).

43 Idrotten i Public School-systemet har utförligt behandlats i Mangan, James Anthony, *Athleticism in the Victorian and Edwardian public school: the emergence and consolidation of an educational ideology*, London (2000).

ställning i samhället var troligen en betydelsefull orsak till dels idrottens snabba seger över gymnastiksystemen, dels till prestationsmomentens mer framträdande roll inom ramen för undervisningen.

5. Danmark

Precis som i England och Tyskland var det länge gymnastiken som stod för det huvudsakliga innehållet i skolans idrottsundervisning. Sverige var en central inspirationskälla från 1800-talets slut. Den svenska gymnastiken fick till och med större genomslag i Danmark än i Sverige, då den även tidigt slog igenom på föreningsplanet.⁴⁴ De danska kroppsövningarna kännetecknades som helhet snarast av en sammansmältning av engelskt, tyskt och svenskt.⁴⁵

1900-talet såg en tydlig utveckling bort från gymnastiken och mot idrotten. De gymnastiska övningarna kom att alltmer marginaliseras i undervisningen medan olika idrotter fick större utrymme. Processen hade en tidig förelöpare redan under 1800-talets slut, närmare bestämt 1896, med ett cirkulär från kyrko- och undervisningsministeriet där idrotten bereddes plats på skolschemat som komplement till gymnastiken.⁴⁶ Det var dock först vid 1900-talets mitt som utvecklingen tog fart på allvar och den kan anses avslutad i och med ämnets namnbyte till ”Idræt” i och med 1975 års skolreform.⁴⁷

Flera orsaker låg bakom utvecklingen. Idrotten fick en allt viktigare ställning som frivillig fritidsaktivitet medan gymnastiken förlorade sin ställning. Eleverna kunde med tiden inte känna igen sig när de deltog i skolans idrottsundervisning. När denna reformerades skedde det således i en riktning som motsvarade den frivilliga ungdomsidrotten.⁴⁸ Bollspel blev därmed en viktig ingrediens i undervisningen på grund av att dessa idrotter kunde bedrivas utomhus, något som var önskvärt då många skolor saknade för idrottsämnet avsedda lokaler. Dessutom kunde lärare utan utbildning lätt undervisa i, eller i varje fall ta hand om, dessa aktiviteter.⁴⁹ Vid mitten av 1900-talet inleddes också experiment med samundervisning av pojkar och flickor, något som fick konsekvenser för innehållet i undervisningen.⁵⁰ En annan viktig faktor var den generella samhällsutveckling som alltmer kom att betona individuell utveckling framför beteendefostran, till vilket idrotten passade bättre än gymnastiken.⁵¹

På samma sätt som i Tyskland och Sverige förefaller dock 1990-talet ha varit en brytningstid i detta hänseende. Genom 1993 års skolreform kom ämnet att alltmer betona ”op-

44 Korsgaard, Ove, *Kampen om kroppen*, Viborg (1997), s 175.

45 Lindroth (1993), s 73.

46 Lindroth (1993), s 78.

47 Korsgaard (1997), s 189-190. Se även Skovgaard, Thomas/Høy Worm, Charlotte, ”Krig, fred og velfærd”, *Een time dagligen – Skoleidræt gennem 200 år*, Berg-Sørensen, Ivar/Jørgensen, Per (Red.), Odense (1998).

48 Jørgensen, Per, ”From gymnastics to Supermarket – Physical Education in Danish Schools in the Twentieth Century”, Krüger/Trangbaek (Red.) (1999).

49 Skjerk, Ole, *Dameudvalgets inderlige Overflødighed – Kvindehåndbold i Danmark 1900-1950*, København (2001), s 115-116.

50 Jørgensen (1999), s 40.

51 Rønholdt, Helle, ”Fra sundhedsopdragelse til udvikling og læring”, Berg-Sørensen/Jørgensen (Red.) (1998).

levelse, erfaring og refleksion”. Därmed hade huvudansvaret för inläring överflyttats från läraren till eleven.⁵² En motsvarande process har som bekant noterats gällande läroplanerna i Sverige under samma period. Samtidigt kom också psykiska och sociala aspekter att betonas i undervisningen mer än tidigare.⁵³ I vilken utsträckning denna reform fått genomslag i praktiken är dock oklart.

Kopplingen mellan skolidrotten och föreningsidrotten som etablerades under andra hälften av 1900-talet kan förklaras av föreningsidrottens ställning i Danmark. Sedan 1960-talet har båda antalet föreningar och antalet medlemmar i dessa fördubblats. Föreningarna har blivit större samtidigt som medlemmarna blivit mer heterogena både vad gäller ålder, kön och socioekonomisk bakgrund.⁵⁴ Den danska idrottsrörelsens tillväxt under perioden var en viktig orsak till att idrottsämnet fick det innehåll det fick när gymnastiken marginaliserades. Dagsaktuella trender antyder dock att detta är på väg att förändras. Andelen ungdomar i föreningarna har minskat sedan 1970-talet och nybildade föreningar inriktar sig i allt högre grad mot vuxna medlemmar, på bekostnad ungdomar, som kanske prioriterade andra verksamheter.⁵⁵

Utvecklingen i Danmark slår an ungefär samma tema som i Sverige och Tyskland under motsvarande period. En gymnastisk dominans fram till och med början av 1900-talet bryts alltmer till förmån för idrotten. Snarast verkar idrotten slå igenom snabbare i Danmark än i Sverige, vilket antyds av cirkuläret från 1896. Därefter sker en stegvis avmattning av de gymnastiska inslagen på skolschemat till förmån för olika idrottsaktiviteter. Den frivilliga föreningsidrottens inflytande verkar också i stort motsvara den svenska utvecklingen. Särskilt intressant är dock 1993 års danska läroplansreform som, precis som i Sverige, försökte bredda idrottsämnet och sätta fokus på annat än idrottskunnande.

6. Sovjetunionen

Sovjetunionen är som jämförelseobjekt en udda fågel i sammanhanget. Tyskland, England och Danmark har alla haft nära idrottsliga kontakter med Sverige. Så var dock knappast fallet med Sovjet. Vidare är landets idrottsliga historia relativt kort. Skolidrotten fick liten uppmärksamhet före 1930-talet. Det första programmet för hela skolsystemet introducerades 1933. Det huvudsakliga övningsinnehållet var olika naturliga rörelseformer: löpning, simning, skidåkning och skridsko. Även dans och friluftsliv ingick. Redskapsövningar saknades dock genomgående eftersom de materiella förutsättningarna i unionen vid denna tidpunkt var undermåliga.⁵⁶ Under 1930-talet gick dock utvecklingen fort. Kring 1940 hade både gymnastik och militära övningar införts i skolidrotten. Dock rekommenderades skolorna, förutom att introducera eleverna i olika idrottsformer, att inrikta utbildningen mot en idrott, som man valde själv.⁵⁷

1948 kan betraktas som vändpunkten för den sovjetiska idrotten i allmänhet och för skolidrotten i synnerhet. Detta år beslutade kommunistpartiet att Sovjetunionen skulle ge

52 Rønholt, Helle (1998), s 258.

53 Rønholt, Helle (1998), s 259.

54 Ibsen, Bjarne/Ottesen, Laila, ”Denmark”, De Knop et al. (Red.) (1996), s 101-103.

55 Ibsen/Ottesen (1996), s 104.

56 Riordan, James, *Sport in the Soviet Society*, Bristol (1997), s 114-116.

57 Riordan (1977), s 145.

sig in i den internationella tävlingsidrotten på bred front.⁵⁸ Förebilden var det olympiska programmet.⁵⁹ Detta skulle komma att få omfattande konsekvenser för skolidrotten. En konsekvens var att ämnet tilldelades mer tid: från 1954 hade man två 45 minuters lektioner i veckan samt en daglig 15-20 minuter lång uppvärmningsövning vid skoldagens början, vilket totalt motsvarade 200 minuter i veckan.⁶⁰ Trots detta kritiserades systemet av idrottslärarkåren som både protesterade mot bristfälliga materiella förutsättningar och krävde mer tid till ämnet.⁶¹

Den anda som genomsyrade den sovjetiska idrotten var rekord- och prestationsfixerad. När Sovjetunionen började delta i internationella tävlingar valde man grenar där man visste att man skulle kunna besegra sina motståndare.⁶² Konsekvenserna för skolidrottens del var flera. Till att börja med skulle skolorna specialisera innehållet i utbildningen för de äldre eleverna. Från den femte årskursen kunde skolans kroppsövningar inriktas mot en idrottsgren. Vidare arrangerades ett rikt utbud av skoltävlingar vilka officiellt kallades "Hälsodagar".⁶³ Utöver detta skapades ett brett nätverk av olika typer av specialskolor för idrott. Dessa skolor fungerade som extraskolor för talangfulla elever. 1979 skall det ha funnits över 5 000 sådana skolor vilka utbildade 1 750 000 elever. Till stor del fungerade skolorna som idrottsföreningar.⁶⁴ Undervisningen i dessa skolor var i regel intensiv och inriktad mot ett mindre antal idrottsgrenar.⁶⁵ När eleverna var sju år tränade de sex timmar i veckan. Detta ökade sedan gradvis. En femton år gammal elev förväntades träna mellan femton och tjugo timmar i veckan beroende på idrottsgren.⁶⁶ Skolorna tilldelades bästa tänkbara resurser, både materiellt och personellt.⁶⁷ Systemet fungerade i allt väsentligt som en pyramid. I den mån eleven visade sig talangfull kunde han eller hon avancera högre och högre i hierarkin. På toppen fanns ett mindre antal särskilda internatskolor. Här tränades de mest lovande studenterna.⁶⁸

Den sovjetiska skolidrotten är intressant därför att statsmaktens närvaro hela tiden var tydlig. Det existerade ingen frivillig autonom idrottsrörelse. Allt organiserades och betalades av republikernas utbildningsdepartement, en konsekvens av den totalitära regimens ideologiska bas. Idrotten var på alla plan ett led i en politisk process. En jämförelse med svenska förhållanden uppvisar således stora skillnader. Dels var statsmaktens närvaro betydligt starkare, dels saknades externa intressenter med inflytande. Sovjetunionens betoning av den internationella tävlingsidrottens politiska aspekter fick också betydelse för samtliga nivåer i det inhemska idrottslivet. Den eventuella breddidrott som existerade i skolan var inget annat än en blek avbild av det som egentligen stod i fokus: talangjakt och talangurval i syfte att stärka idrotten på elitnivå.

58 Riordan (1977), s 176.

59 Senn (1999), s 91.

60 Riordan (1977), s 179.

61 Morton, Henry W., *Soviet Sport, USA* (1963), s 47-49.

62 Morton (1963), s 50-55.

63 Riordan (1977), s 326-327.

64 Riordan, James, *Soviet Sport – Background to the Olympics*, Oxford (1980), s 58-59.

65 Riordan (1980), s 62.

66 Riordan (1980), s 60-61.

67 Riordan (1980), s 63.

68 Riordan (1980), s 65-71.

7. USA

Den amerikanska skolidrottens mest välkända komponent torde vara universitetsidrotten. Denna har sedan länge kommit att anta drag mycket lika den professionella idrottens: den lockar stora mängder åskådare och finansieras med externa medel. Spelarna tilldelas i regel särskilda idrottsstipendier och tränarna är heltidsanställda. Resultaten i turneringar och tävlingar fungerar som värdemätare.⁶⁹ Kopplingen till den professionella idrotten framträder också i valet av idrott; amerikansk fotboll och basket har på dessa nivåer varit de klart dominerande idrottsgrenarna för män, precis som inom den professionella idrotten.⁷⁰ Kopplingen mellan universitetsidrotten och den professionella idrotten har föranlett vissa idrottsforskare att dra slutsatsen att den förstnämnda kommit att reproducera ideal och värderingar som genomsyrar den politiska, kulturella och ekonomiska sektorerna.⁷¹

Vad beträffar skolidrott för yngre eleverna har situationen dock varit en annan under större delen av andra hälften av 1900-talet. Redan på 1920-talet förlorade formaliserade övningsprogram som gymnastik sin status i utbildningsväsendet till förmån för idrott. Orsaken var vetenskapliga rön som framhävde behovet av lek och naturliga aktiviteter som ett led i barnets utveckling.⁷² Ganska snart förefaller idrotten dock ha blivit kontroversiell. Under 1930-talet kom skolidrotten att kritiserats av idrottslärarkåren för att ha blivit alltför tävlingsinriktad. Det hävdades att den orsakade fysiska och känslomässiga problem för de yngsta eleverna vilket fick till konsekvens att tävlingsinriktade aktiviteter kom att tas bort. Tävlingar inom och mellan skolor fortsatte att existera och frodas men endast för de äldre eleverna.⁷³ Skolidrotten kom dock fortsättningsvis att domineras av olika idrottsgrenar; främst de populära professionella lagsporterna för pojkar och landhockey, basketboll, volleyboll och softboll för flickor.⁷⁴

Detta förhållande bestod till mitten av 1950-talet då ett nyväckt intresse för skolidrott kom att medföra reformer. Bakom detta intresse låg dels Sovjetunionens inträde på den internationella idrottsscenen, dels vetenskapliga studier som visade att amerikanska barn var fysiskt underlägsna europeiska.⁷⁵ Konsekvensen av detta var att skolidrotten reformerades mot mer fitness-baserade övningar. Man började också i allt högre grad inrikta sig på övningar som inte bara gav omedelbara effekter utan även kunde inspirera till livslång fysisk aktivitet.⁷⁶

Idrottsundervisningen förefaller sedan dess ha präglats av en uttalad progressionstanke där de yngsta eleverna främst sysselsätter sig med lek och rörelseövningar. Först i tioårsåldern börjar man med inlärning av olika idrottsgrenar. När eleverna är i äldre tonåren breddas färdighetsövningarna från de grundläggande färdigheterna så att de som önskar får

69 Frey, James H./Massengale, John F., "American School Sports – Enhancing Social Values Through Restructuring", *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, August (1998).

70 Kright Barney, Robert, "Physical Education and Sport in the USA", *History of Physical Education and Sport*, Ziegler, Earle F. (Red.), Champaign Ill. (1988), s 200 och Swanson, Richard A./Spears, Betty, *History of Sport and Physical Education in the United States*, Madison (1995), s 281-284.

71 Sage, George H., *Power and Ideology in American Sport*, Champaign Ill. (1998), s 253-275.

72 Lumpkin, Angela, *Physical Education, Exercise science and Sport Studies*, u.o. (2002), s 254-255.

73 Berryman, Frank W., "The Rise of Boys' sports in the United States – 1900 to 1970", *Children and Youth in Sport*, Smoll, Frank L./Smith, Ronald (Red.), London (1996), s 4-6.

74 Swanson/Spears (1995), s 287.

75 Lumpkin (2002), s 264.

76 Swanson/Spears (1995), s 288+328.

möjlighet att inrikta sig mot de idrotter som intresserar dem. Ett livslångt intresse för idrott är målet med undervisningen.⁷⁷

Vid sidan av denna grundläggande utbildning har det dock för de äldre eleverna existerat ett omfattande utbud av tävlingsidrott på frivillig basis, inom skolan och mellan olika skolor. Denna typ av tävlingsidrott upplevde, efter problemen på 1930-talet, en kontinuerlig expansion under flera decennier därefter och var extremt populär bland pojkar under 1940-1960-talen. Debatten om dessa tävlingars lämplighet fortsatte under samma period och i regel tillhandahölls dessa aktiviteter endast elever i årskurs sju eller högre av skolorna.⁷⁸ På senare tid har dock skolornas tävlingar kommit att förlora sin status. En orsak till detta är de allt mindre offentliga bidragen till tävlingarna. Istället har olika föreningar och klubbar utan relation till skolans idrott kommit att få allt större betydelse. Föreningsidrotten har under de senaste decennierna upplevt en expansiv fas och är sedan mitten av 1990-talet en vanligare företeelse än de alltmer marginaliserade skoltävlingarna.⁷⁹

En jämförelse mellan USA och Sverige visar på en del anmärkningsvärda resultat. I fråga om den schemalagda undervisningen kan en närmast diametralt motsatt utveckling noteras. Medan Sverige gått från en kollektivistiskt inriktad skolidrott, dominerad av gymnastik, mot en allt större anpassning efter idrottsrörelsens aktiviteter, gick USA från en relativt utbredd tävlingsinriktning mot ett allt större fokus på breddaktiviteter. Den omsvängning som i Sverige inträffade under 1990-talet gällande idrottsämnets styrdokument, verkar i allt väsentlig prägla de värderingar som genomsyrat idrottsundervisningen för yngre barn i USA sedan 1950-talet.

Dock bör viss försiktighet iakttagas vad det gäller bedömningen av inriktningen mot bredd och livslångt idrottsutövande i USA. Vid sidan om den schemalagda undervisningen har det under perioden utvecklats en omfattande frivillig tävlingsverksamhet inom skolan. Det har främst rört sig om tävlingar mellan olika skolor. Denna verksamhet har varit avsevärt mer livaktig än den svenska motsvarigheten, inom ramen för Skolidrottsförbundets verksamhet, och har i allt väsentligt fungerat som ett substitut för den svenska föreningsidrotten. Tävling och prestation framträder således i USA som termer som inom ungdomsidrotten varit betydligt mer rumsrena än i Sverige under motsvarande period.

8. Slutsatser

Utifrån denna jämförelse kan några övergripande slutsatser dras med koppling till den svenska situationen. Jämförelsens tentativa upplägg och begränsade omfattning gör dock att dessa resultat måste betraktas som preliminära. En första iakttagelse är att mycket stora likheter gällande skolidrottens innehåll förefaller föreligga mellan Sverige, Tyskland (Västtyskland) och Danmark. I dessa tre länder har idrottsundervisningen dominerats av gymnastik till mitten av 1950-talet för att sedan ersättas av idrott. En annan gemensam nämnare verkar den frivilliga föreningsidrottens organisation vara. I dessa tre länder har den frivilliga idrotten organiserats i massförbund med stort engagemang bland landets ungdomar. En hypotes är att den koppling mellan skolidrott och föreningsidrott som identifierats i Sverige

⁷⁷ Lumpkin (2002), s 314-321.

⁷⁸ Swanson/Sparks (1995), s 288.

⁷⁹ Weiss, Maureen R./Hayashi, Carl T., "The United States", De Knop et al. (Red.) (1996), s 44-45.

haft motsvarigheter även i Danmark och Tyskland. Åtminstone gällande Danmark finns tydliga belägg för detta. Iakttagelsen stärker i så fall min avhandlings huvudresultat: starka nationella idrottsförbund får obönhörligen konsekvenser för innehållet i skolans idrottsundervisning. Särskilt intressant i detta sammanhang är också att det under 1990-talet förefaller ha existerat försök i samtliga tre länder att bryta kopplingen och omforma idrottsämnet mot mer generellt hälsoarbete.

Lika intressanta är de resultat som framträder för de övriga tre jämförelseobjekten. Här kan man notera att både skolidrott och föreningsidrott organiserats efter en annan modell. Gemensamt för England, USA och Sovjetunionen är att samtliga saknat en centralt organiserad föreningsidrott. Den engelska situationen är här intressant då starka idrottsorganisationer existerar, dock utan paraplyorganisation eller utbyggd ungdomsverksamhet, och då landet har en lång tradition av ett decentraliserat skolsystem. Här förefaller konsekvensen ha varit en inriktning av undervisning mot de populäraste lagsporterna, i synnerhet fotboll. En liknande utveckling kan skönjas i USA där både den schemalagda undervisningen och skoltävlingsverksamheten vid mitten av 1900-talet inriktades mot populära professionella idrotter (i synnerhet universitetsidrotten). När kritik mot förhållandet framtvingade förändringar i den schemalagda undervisningen kom ändå skoltävlingarna att bestå. En parallell kan här dras till den svenska utvecklingen där den tävlingsinriktade universitetsidrotten relativt snabbt avrustades efter att kritik mot tävlingsverksamheten formulerats.⁸⁰ Sovjetunionen är här ett undantag genom att landet under perioden styrdes av en kommunistisk diktatur som använt sig av idrotten för att nå internationell ryktbarhet med följden att hela det nationella idrottsväsendet till stor del organiserats för detta syfte.

Men det är också möjligt att inta en annan infallsvinkel än den nationella organisations-traditionen. Jämförelsen ovan antyder att en utgångspunkt skulle kunna vara nationell ideologi och kultur. Gemensamt för England, USA och Sovjetunionen är att tävling och konkurrens i allt väsentligt varit mer rumsrena begrepp, vilka därmed också fått ta större utrymme i skolsystemet. Konsekvensen av detta tycks ha varit en starkare koppling mellan ungdomsidrotten och elitidrotten, vilket antyder att valet att exkludera ideologi ur den svenska undersökningen kan ha varit olyckligt. Men det implicerar också att den likartade utvecklingen i Danmark, Sverige och Tyskland skulle vara följden av ett likartat ideologiskt arv med rötter i 1800-talets gymnastiksystem, som fortfarande har betydelse för idrottsundervisningen. Det skulle också kunna förklara varför tävlingsidrotten inte fått en starkare ställning i dessa länders idrottsundervisning. Detta bidrar utan tvivel i sin tur till att förklara det frivilliga idrottslivets organisation och inriktning.

Den internationella jämförelsen leder således fram till två potentiella perspektiv på den svenska situationen som inte nödvändigtvis behöver vara åtskilda. För det första kan man tala om *en organisatorisk tradition*, vilket är den utgångspunkt som föreliggande undersökning använt sig av. Här betonas det svenska systemet att organisera den frivilliga idrotten i paraplyorganisationer (en enhetlig, stark folkrörelseform⁸¹) vilket skapat en nationell, enhetlig och stark ungdomsmassrörelse som kommit att få avgörande betydelse för utveck-

80 Se Petersson, Magnus, "Från tävlingsidrott till motionsidrott – Paradigmskiftet inom den svenska akademiska idrotten under 1960- och 1970-talen", *Idrott, historia och samhälle* 1995

81 Frågan om huruvida idrottsrörelsen är en folkrörelse är inte helt okontroversiell då det kvinnliga deltagandet och inflytandet länge var, och fortfarande är, bristande. Se exempelvis Olofsson, Eva, *Har kvinnor en sportslig chans?*, Umeå (1989).

lingen inom skolidrotten. För detta talar den likformiga utvecklingen i Tyskland, Danmark och Sverige under efterkrigstiden.

För det andra kan man tala om *en idrottsideologisk kvarlåtenskap*. Här betonas arvet efter gymnastiksystemen och dess helhetstanke, vilket i sin tur fått konsekvenser både för frivilligt och obligatoriskt idrottsutövande. För detta talar dels likheterna mellan de stater som har ett arv från 1800-talets gymnastiksystem, dels olikheterna med stater som aldrig kom att influeras lika djupt av dessa system. Mot detta talar främst utvecklingen i Östtyskland. Trots områdets idrottshistoriska koppling till turngymnastiken kunde den nya politiska ledningen relativt snabbt omforma den nationella idrottsliga organisationen efter sovjetiskt mönster. Detta antyder också att idrottskulturella förklaringar i detta sammanhang inte skall överskattas.